

FARŞADA TÜRKÇE KELİMELEK VE FARS EDEBİYATIN'DA "TÜRK" KAVRAMI İLE İLGİLİ UNSURLAR

Dr. Ahmet KARTAL

Kırıkkale Üniversitesi, Fen - Edebiyat Fakültesi

Araştırma Görevlisi

ÖZET

Türk ve İran ilişkileri çok eski zamanlara dayanmaktadır, Türklerle İranlılar, tarih boyunca bazen komşu bazen de aynı topraklar üzerinde birlikte yaşamışlar; bu birliktelikte, İran toprakları ve İranlılar, İran tarihinin ihmal edemeyeceği kadar önemli bir bölümünde ya doğrudan doğruya Türk devletlerinin ya da Türk soyuna mensup ailelerin hakimiyeti altında bulunmuşlardır. Bunun sonucu olarak da, iki dil arasında etkileşim olmuştur. Bu etkileşim neticesinde, Farsça'ya Türkçe kelimeler girmeye başlamıştır. Ayrıca ilk ve sonraki dönemlere ait Farsça şiirlerde Türkçe kelimeler kullanılmıştır. Kahramanlık özellikleri ve güzellik vasıfları etrafında sık sık Türk'e, çeşitli Türk hanlarına, soylarına, Türk şehirlerine ve genel isimlendirmeye Turan ve Türkistan'a yer verilmiştir. Gazneli ve Selçuklu sultanları, varisleri ve onların devlet adamları övülürken kullanılan hitaplar, tavsifler ve ifadeler, tamamen Türklerle, onların kahramanlık/arıyla, dinî heyecanla, Halifeye saygı ve Sünniliği gözetmekle doludur, İran tarihine ve mitolojisine ait kahramanlara Türk sultanlar ve devlet adamları karşısında değer verilmemiştir. Bu çatışma ile bütün bu hususlar şahid beyitler getirilerek açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler:

Türkçe, Farsça, Türk, Fars Edebiyatı, Şiir, Şâir, Etki, Türkistan

GİRİŞ

Tarihin ve coğrafyanın yan yana getirdiği iki toplum olan Türkler ve iranlılar hemen daima hazan komşu olarak hazan da aynı topraklar üzerinde birlikte yaşamışlardır. Ancak Türk ve İran ilişkilerinin ne zaman başladığı tam ve kesin olarak tespit edilememiştir. Bazı kaynaklar, Türklerin İran topraklarında varlığının tarihin çok eski zamanlarına bağlamaktadırlar *. Ancak bu görüşler günümüzde müphemliğini sürdürse de Türkler ile iranlıların tarih boyunca bazan komşu olduğu hazan da aynı topraklar üzerinde birlikte yaşadığı kesindir. Bu birliktelikte, İran toprakları ve iranlılar, İran tarihinin ihmal edemeyeceği kadar önemli bir bölümünde ya doğrudan doğruya Türk devletlerinin ya da Türk soyuna mensup ailelerin hakimiyeti altında yaşamışlardır² (*Rasim, 1972*). Diller arasındaki etkileşime komşuluk, ticaret, dinde müştereklik gibi unsurların etki ettiği göz önünde bulundurulursa, iki dil arasında etkileşimin olacağı, bu etkileşim neticesinde karşılıklı kelime alıp kelime verileceği bunun da gayet normal olduğu rahatlıkla görülebilir. Zaten Sâsânîler devrinde, hatta onlardan çok evvel Türklerin iranlılar ile sıkı münasebeti malumdur. Bu münasebetler, Sâsânîlerin çöküşünden sonra da kuvvetlenerek artmıştır. XVI. asra kadar İran sahasına yeni yeni birçok Türk unsurlarının gelmesi, bu suretle Türk ve Fars unsurlarının İran ve Afgan sahalarında yan yana ve aynı siyasî hakimiyet altında müşterek bir hayat geçirmeleri, her iki unsurun da aynı kültür çerçevesi içinde yaşamaları gibi etkenler iki dilin birbiri üzerinde karşılıklı etki bırakmasını zaruri kılmıştır (*Köprülü, 1989*).

Bu etkileşim konusunda özellikle batılı âlimler, Farsça'nın Türk dili üzerindeki tesiri konusunda çeşitli araştırmalar yapmışlardır. Bu araştırmalarında, Farsça'da mevcut birçok Türkçe kelimenin, daha ziyade, İran menşeli olduğunu savunmuşlardır. Meselâ, Türkçe 'aş' kelimesini Th. Houtsman, P. Horn Sanskritçe ile izah etmek iste-

mişler; ancak Benveniste bunun yanlışlığını ispatlamıştır. Paul Pelliot ise birçok müşterek kelimenin aslen İran'ca mı, yoksa Altay'ca mı olduğunu tayin etmenin imkânsız olduğunu savunmuştur (*Köprülü, 1989*). Biz burada daha çok Türkçe'nin Farsça'ya etkisi ve Türk kültürünün Fars şiiğine yansımaları üzerinde duracağız.

Farsça ile Türkçe'nin kelime alış verişleri çok eski zamanlara dayanmaktadır. Humâî, İran diline Türkçe kelimelerin milattan önce VI. asırdan önce girdiğini belirtir (*Humâî, 1340*). Berthels, Manî (215-274) dini ile ilgili Farsça ve Türkçe metinlerde bu durumun çok açık olarak görüldüğünü, Farsça bir dua metnindeki "Tanrı" ve "tegin (henüz anlamında)" kelimeleriyle örneklenerek izah eder. Farsça ve Türkçe Manî edebiyatının yan yana geliştiğini ifade eder (*Karaismailoğlu, 1999*).

Sâsânîlerin yıkılmasından sonra İran, İslâm devleti dairesine girdikten ve İslâmiyet yavaş yavaş Türkler arasında yayılıp yerleşmeğe başladıkandan sonra, Türk-Fars münasebetleri daha da kuvvetlendi. Özellikle idare eden sınıflar arasında ve büyük merkezlerde, din ve kültür birliği çok çabuk bir kaynaşmayı sağladı. Çeşitli sebeplerle Bağdat'a gelerek İslâm'ı kabul eden Türkler Abbasîlerin ilk devirlerinden itibaren idare ve siyaset sahasında mevki aldıkları gibi, Maveraünnehir ve doğu İran'da da, Samanoğulları devletinde başlayan Türk nüfuzu (*Mercii, 1994*), Gaznelilerin kuruluşu ile iyice arttı. Bu sırada doğu ve batı Türkistan'da Karahanlılar saltanatının güçlenmesi ve Hind fatihi Gazneli Mahmûd'un hemen bütün İran'a hakim olması, Bağdat'da Deylemîlerin hakimiyetine rağmen, Şark-İslâm dünyasında hemen hemen hegemonyasını kurdu (*Köprülü, 1989*). Gaznelilerin yerine kurulan Selçuklular döneminde ise, şii Fatımîlerin yönetimindeki Mısır ve Kuzey Afrika hariç Hicaz, Yemen ve Umman dahil olmak üzere bütün Batı İslâm-Arap ülkeleri hemen hemen tamamen Türklerin yönetimi altına girdi. Böylece Türkler, İslâm âleminde hak-

lı ve gerçek bir itibar ve üstünlük kazandılar. Bu dönemlerde özellikle padişahların şiire ve şâire önem vermesi sayesinde bir kısmı irken Türk olan Farsça şiir söyleyen şâirler yetişti. Bu dönemlerde Farsça'nın resmî dil olarak kullanılmasının yanında, Türkçe, konuşma dili olarak özellikle hanedan ve orduda kullanılmaktaydı. Özellikle yönetimin himayesi altına girmek isteyen âlimler, sanatkârlar ve memurlar da Türkçe öğrenmeye başlamışlardır. Gerek bu sebeple Türkçe öğrenmek isteyenler, gerekse Türk olup da Farsça şiir söyleyenler sayesinde Gazneliler, Selçuklular, Hârezmşahlar ve ilhanlılar döneminde Farsça şiirlerde Türkçe kelimeler kullanılmaya başlandı (Köprülü, 1989). XV. asırda Timurlular, Karakoyunlular ve Akkoyunluların hakimiyeti Farsça'ya Türkçe kelimelerin girmesinde önemli etken olmuştur (Köprülü, 1989). Safevîler döneminde de padişahların Türk olması, idarî ve askerî teşkilatta Türklerin bulunması sebebiyle Farsça'ya Türkçe kerimler girmeye devam etmiş, hatta Türkçe eserler yazılmıştır. Bu dönemde padişahların Türkçe'ye gösterdikleri büyük ilgi neticesinde, Türkçe Azerbaycan'ın merkez bölgelerinde en fazla konuşulan dil hüviyetini kazanmıştır (Karnar, 1994).

Özellikle bir şiirinde kendisinin Türk olmadığını belirten³ Karahanlılar dönemi saray şâirlerinden Süzenî'nin (Süzenî, 1338; Dayvlatshâh, 1901; Ateş, 1968; Furûzanfer, 1369) Türkçe-Farsça birkaç mülemma beyit söylemesi, şiirlerinde bazı Türkçe kelimeleri kullanması; meşhur Hayyâm'ın Nevruz-nâme isimli risalesinin ata hasrettiği kısmında, Efrâsiyâb'ın ata dair meşhur, at irke andag kim kökke ay sözünü alması o dönemde Farsların da Türkçe bildiklerini açık olarak göstermektedir (Köprülü, 1989). Şiirlerinde ve nesirlerinde Türkçe'yi kullanan bu insanların, Türkçe'yi konuştuklarını düşünmek de gerekir kanaatindeyiz.

Yüzyıllar boyu süren Türk-tran kavimlerinin karşılıklı münasebetleri sırasında özellikle Türk-

Timurilerin idaresindeki İran'ın diline, Türkçe'den geçen küçümsenemeyecek miktardaki kelime ve tâbirleri Doefler (Doefler, 1965), 4 ciltlik eserinin birinci cildinde işlemiştir. Müellif burada pek çok misallerle aydınlatılmış bilgiler vererek, Farsça olarak öğrenilen bazı kelimelerin esasında Türkçe olduğunu da ortaya koymuştur. Meselâ, ümid, Eski Türkçe'de umug, umunç, 'umut'; bahadır (kahraman), Eski Türkçede bagatur, batur gibi (Çağatay, 1971).

Türkler ile İranlılar arasındaki bu etkileşim sadece kelimeyle sınırlı kalmamış, deyim ve atasözleri de karşılıklı mübadele edilmiş (Olgun, 1989), hatta Türklerle ilgili çeşitli hususiyetler de Fars şiirine yansımıştır.

Bizzat İran edebiyat tarihlerinde de, Farsça'ya Türkçe kelimelerin geçtiği belirtilerek bazıları sayılmıştır (Şafak, 1352; Safa, 1363). Farsça'ya giren Türkçe kelimeler Lugat-nâme (Dehhdâ, 1373), Ferheng-i Fârisî (Mu'in, 1371), Ferheng-i Amîd (Amîd, 1362), Ferheng-i Ziya (Sükûn, 1984), Persian-English Dictionary (Steingass, 1975) gibi Farsça sözlüklerde de geçmektedir. Ayrıca, Türkçe'den Farsça'ya geçen bu kelimelerin, Farsça şiirlerde kullanıldığı da görülmektedir:

Süzenî (Râdûyânî, 1949; Avfi, 1906, f:

Ey ay yüzlü Türk, bir gece odama gelsen ve konuk gerek mi desen ne olur? Gül yüzlüm, ben Türk değilsem de, *karanumm* karanlık, *çiçekin* gül olduğunu bilirim!⁵ .

Nizamî (Resulzade, 1951, 1991):

Pervin yıldızı, sarı ipekten **bayrağı** altın bir sancağa çekmiştir⁶.

Bayrakların kırmızı atlasları açılmış, cenk yeri ateş düşmüş bir kamışlığa dönmüştü (Nizamî, 1986)¹.

Kayser, **Hakan** ve Fağfur öncü tertibatından bir amaç (*Bir ok atımı mesafe, hedef*) uzakta duruyorlardı (*Resulzade, 1951,1991*)*.

Firdevsî (*Şehname, 1363*):

Çin hakanına bir mektup yazdı. Sanki hançerinden kalem yaptı⁹.

Yağma (*Sükûn, 1984*):

Sakinin yüz örtüsünü kaldır da gül yüzünü açıkça seyret; elindeki lâle renkli ayağ (ayaklı kadeh) a bak; şarap içenleri çağır¹⁰.

Fahrî (*Sükûn, 1984*):

Onun askeri torba ve çantasını **tarak ve çakmak** yerine yakutlarla doldurur¹¹.

Farsça'da, Türkçe eklerle yapılmış Farsça kelimeler de bulunmaktadır. Bu kelimelerin de Fars şiirinde kullanıldığı müşahede edilmektedir. Meselâ, ci ekiyle yapılan **meyânci** (:aracı); **lah** ekiyle yapılan seng-lah (-taşlık) gibi (*Resulzade, 1951, 1991*):

Meyancıye ve mütercime ihtiyacı olmadan herkesin dilinden anlardı (Nizamî)¹².

Tuzlak ve taşlıkta epeyi (*hayvan*) sürdü; yolu gâh dar gâh da genişti (*Nizâmî*)¹³.

tik dönemlere ait Farsça şiirlerde kahramanlık ve güzellik özellikleri etrafında sık sık Türk'e, çeşitli Türk hanlarına, soylarına, Türk şehirlerine ve genel isimlendirmeye Turan ve Türkistan'a yer verilmiştir. Rûdekî (ö. 329/94i)'den bir müddet

önce yaşamış ilk şâirlerden Ferâlâvî'nin şu beyti bunun örneklerinden biridir:

"Bulut, ok atan öfkeli Türk gibi; sanki şimşek onun oku, gök kuşağı ise yayı"¹⁴ (*Lazard, 1964, C. II; Karaismailoğlu, 1999a'dan*).

Rûdekî, bir beytinde Sâ mânî (204-395/819-1005) ordusunu överek tanıtırken şöyle demektedir:

"Ön safta ayakta binlerce Türk. Her biri iki haftalık ay gibi."¹⁵ (*Rûdekî, 1373; Karaismailoğlu, 1999a'dan*)

tik şâirlerden Ebu'l-Abbâs-i Rebencenî Orta Asya'daki Fergana bölgesi veya şehri ile ilgili hislerini bir beytinde şöyle dile getirmektedir (*Karaismailoğlu, 1999a*):

Ben bir kuru bitki idim, Fergana'ya gittim. Yaş mersin ağacı oldum, boyca da karaağaç gibi."¹⁶ (*Lazard, 1964, C. II; Karaismailoğlu, 1999a'dan*)

Feridüddin Attar, bir beytinde Türkistan ülkesini şöyle kullanır (*Sükûn, 1984*):

Esen rüzgarın şiddetinden o, yarı diri Türkistan'a düştü¹⁷.

Yine ilk ve sonraki dönem şiirlerinde, ayrıca Türk, bölge adı olarak ve insan güzelliği açısından anılmakta, çeşitli vesilelerle Karluk (*Halluh*), Talaş (*Taraz*), Türkmen (*Türkemen*) (*Karaismailoğlu, 1999a*), Yağma, Çigil, tlek (*Eylek*), Kaşgar (*Kaçgar*), Hutun (*Hatâ, Hıta*), Herhîz (*Kırgız*), Çaç, Soğd, Tamgaç, Kıfçak (*Kıpçak*) yer veya soy adları belirtilmektedir. Belirtilen bu yer ve soy adlarının bazılarının bir mecaz veya rumuz şeklinde kullanıldığı da görülmektedir:

Rûdekî bir beytinde Türk, Tacik, Türkmen, Guz (*Oğuz*) ve Hazer soy adlarını birlikte kullanmıştır (*Rûdekî, 1341*)^{1*}.

Çigil (*Hafız, 1372*):

Gülün güzelliği Çin ve Çigil diyarındaki mis-ke muhtaç değildir. Nefesi kendi kaftanının iliğinde hâsıl olur (*Gölpmarh, 1988*)¹⁹.

Bu lâle yanaklılar ki asılları Çigildendir; Ya Rabbi! Temiz olan hilkatleri hangi çamurdandır (*Şâ'ir*). (*Sükûn, 1984*)²⁰

Yağma (*Avfî, 1906*):

Yağma güzelleri güzellik yolu ile sürekli gönülleri yağma ederler. Senin makamının hasetçisi, canı yağma yeline verdi. Yağma güzellerinin elinden sen şarap iç²¹.

Ey Sa'dî! Yağma dilberlerinin işvesine gönül verirsen gönlün yağmaya uğrar demedim mi? (*Sa'dî*). (*Sükûn, 1984*)²².

Karluk (*Halluh*):

Mutluluk meclisinde, bazen Halluh (*Karluk*) güzelinin bazen de Yağma güzelinin elinden daima parlak şarap al (*Ferruhî, 1335*)²³.

Nergis gözlü, gül yanaklı güzellerinin çokluğundan Farhar ve Halluh (*Karluk*) şaşkınlık içinde kalmış (*İbn Bibi, 1996*).

Halluh güzellerinin güneşi şehinşaha bile cevap verdi (*Nizamî*) (*Resulzâde, 1951, 1991*)²⁴.

Taraz (*Talaş*) (*Ferruhî, 1335*):

An o geceyi ki, o Taraz (*Talaş*) güzellerinin yaldızı beni ezan vaktine kadar eğlendirdi²⁵.

Senin her tüyünle Habeşistan'dan Taraz'a kadar Arap ve Türk hücumu geçmiştir (*Nizamî*). (*Resulzâde, 1951, 1991*)²⁶.

tlek (*Eylek*) (*Sükûn, 1984*):

Ey tlek (*Eylek*) güzellerinin padişahı! Gel (*Hindu şah*)²⁷.

tlek yer ismi yanında, tlek şehrinin başkanı manasına da gelmekte olup derece olarak Turan hanlarından aşağıdadır, tlek bu manasıyla da Fars şiirinde kullanılmıştır. Mesud'un şu beyitlerinde olduğu gibi (*Sükûn, 1984*):

Senin harp meydanında şahlar, padişahlar hademedirler; senin meclisinde hakan ve reisler kapıcıdırlar.

Hangi han vardır ki senin yanında başkan değildir. Hangi bey vardır ki senin yanında çavuş değildir²⁸.

Kaş gar (*Kaç gar*) (*Sükûn, 1984*):

Kırmızı gül, güzün ilk ayında bahçede yine gizlendi. Bahçenin sarayı Kaşgarlı gül yanaklılarla dolu (*Ezrekî*).

Onu yanıma oturttum ve bir bir şarap verdim ki ondan Kaşgar ayının yanağı lâleye döndü (*Kânîp*).

Huten (*Hatâ, Hitâ*) (*Sükûn, 1984*):

Sen amber kokan kıvrıkcık saçınla Çin miskini dağıtınca dünyanın etek ve yakasını yani bütün dünyayı Hutem miskiyle doldurursun (*Yağma*)³⁰.

Hıta ahusunun beyaz göbeğinden taze, siyah misk çıkar. Ne kadar acayıptir ki benim siyah, taze saçlarımdan beyazlık nefesi zuhur etti (*Geneeli Nizamî, 1944*).

Hatalı güzellerden vaz geçmek gerçi ayn-ı savaptır. Lâkin bu köle ne yapsın ki nefesine فرمان dinletemez (*Sa'dî*) (*Sa'dî, 1985*).

Hirhîz (*Kırgız*) (*Sükûn, 1984*):

Seni methedenlerin; huyunu öğmeleriyle ağızları Hirhîz (*Kırgız*) ahularının göbeği gibi miskiyle dolar (*Ezrekî*)³¹.

Kırgız, Çaç ve Kaşgar'dan birçok altın kemerli pehlivan çağırdı (*Nizâmı*). (*Resulzâde, 1951, 199 İp.*)

Çaç (*Sükûn, 1984*):

Çaç işi kemanlar ve Çin işi ipekli kumaşlar, birkaç da değerli kılıç (*Nizâmı*)³³.

Soğd (*Resulzâde, 1951, 1991*):

Soğdu çalgıcılar rudun avazını feleğe kaldırmışlar (*Nizâmı*)³⁴.

Tamgaç (*Resulzâde, 1951, 1991*):

Tamgaçkların kaşları gibi bir kemend ki, ayrılık da Çaçların kemanları (*yayları*) gibidir (*Nizâmı*)³⁵.

Kıfçak (*Kıpçak*) (*Resulzâde, 1951, 1991*):

Çölü baştan başa bütün Kıpçaklar gördü. Orada beyaz bedenli güzeller gördü (*Nizâmı*)³⁶.

Farsça'da 'âhû-yi Amû (*Amû, Ceyhun nehri kenarında bir köyün adıdır.*)' terkibi de Türk güzeli manasında kullanılmıştır. Katran'ın şu beyitlerinde bu durumu görmekteyiz (*Sükûn, 1984*):

O Türk güzelinin dostluğu kesmesi beni da-
ima elem içinde buradan oraya koşan, sıkıntı
içinde bu taraftan o tarafa giden yavrusu öl-
müş ceylana benzetir³⁷.

Keykavus, Kâbûs-nâme'nin yirmi üçüncü bölümünde, çeşitli kavimlere mensup gulâm (kul, köle) ve cariyeleri mukayese edip değerlendirir-

ken en üstün yeri, kuşkusuz Türk de güzel olursa gayet güzel olur...Türk'ten hangi taife içinde olursa olsun, güzelliğini anlatmaya değer güzeller çıkar diyerek Türk güzellerine verir (*Keykavus, 1368; trhs.*)

Târîh-i Cihân-güşâ sahibi Ata Melik Cüveynî'nin bir Türk güzeli hakkındaki şiiri, divan şiirindeki güzelin gözlerinin çekici ve avlayıcı olarak tasavvurunun Türk güzellerinden gelme bir imaj olduğunu göstermesi bakımından manidardır:

Ey Arap bâdiyeleri, benden uzaklaşın. Benim bağlarım Türk şehirlerine bağlıdır. Ve ey iri gözlü olan güzeller, kendi kavminizin yanına gidin. Çünkü beni deli eden iri gözler değil, dar ve çekik gözlerdir (*Akûn, 1994*).

Nitekim Ömer Hayyâm, bir rubaisinde Türk güzellerin gözlerinin güzelliğini şu şekilde dile getirmiştir (*Abdullah Cevdet, 1926*):

Türk güzellerinin güzel gözleri bu kimsenin ve hür gönüllerin temaşalarına has olduğu halde şâkirdlerin mutena'im oldukları bir malikâne olmuştur³⁸.

Türk kelimesi, yukarıda belirtildiği gibi Farsça'da daha çok "mahbub, maşuka, güzel" mânâsında kullanılmıştır. Nitekim Rahîm Affî, Fehring-nâme-i Şî'rî isimli sözlüğünde Türk kelimesinin "Mahbub, maşuktan kinaye olduğu yani sevgili mânâsında kullanıldığı" (*Afîfî, 1372*) nı belirtmektedir. Türk sözünün sevgili manasında kullanıldığını şu beyitlerde açıkça görmekteyiz:

Bütün cihan aşk fitnessinin şehidleriyle dolu, benim Türk sevgilim ise okunu henüz yayında tutuyor³⁹?. (*Akûn, 1994*).

Benim onurlu sevdim şaraba meylederse onun yanağmm hararetinden gOnul kuşu kebab olur *Çiahjifj** (*ŞüMin, 1984*)

Buna bağlı olarak Farsçada a, "Turk-İ bîd-hvâh. Tuik-i bed-hü. Tuik-i iannâz, Tuik-i cefâ-ger. Turk-iÇinî-tnâz. Tuik-hü, Turk-ihârgâhî. Tuik-İ dil-si tan, Turk-İ dil-keş, Tuik-i zulm-pîşe, Tuik-i hindü-hâl, Turk-i şekei-ırz, Tuik-i kemân-keş.." gibi çeşitli tr kipler (*D'Jthudâ 1373; Afifi. 1372*) meydana geâr İlmiş ve Fars şüi inde kullanılmıştır. Ayaca 'Türk' kelimesiye çeşitli fuller de türetilmiştir: Tuikî âvorden, Tuikî tâz keiden, Tuikî Kerden gibi (.407. 1372).

Gazne şehrinde Gaznclilcr devletinin kurulmasıyla bu bölgedeki Tuik asıllı nüfusun gerek SâmanUer (204-395/819-1186) döneminde ordu-da; idarede ve gerekse Gaznelilei (352-582/963-1186) döneminde tümüyle etkin olduğu yıllarda gelsen Yeni Faisçaya ait kasidelerin çoğunluğu, Tuik asıllı Gazneli Mahmüd. oğullan Muhammed ve Mes'üd başta olmak UzereGazneli devlet adanüan için yanılmıştn. Onlaıla bazen barşık bazen savaş halinde bulunan Kadı Han, Toğan Han. H&a Hin. AhTegİN.Arslan TcgİN gibi Ceyhun nehrinmsınuteşk fl ettiği Türkistan'dakihan-ları ve emilei de anâmışDı. Muhalif Türk toplulukla! İçin kimi zaman Ovucu ifadeleie ya venlmesi de dikkat çekicidir.

Hepsi Antet gibi savaşçı Dek (*iVg*) ve Toğan gibi on, on iki cmiü geldi.

Bedenleri harpb yoğrulmuş, tabiatlan hamle yapmaya uygun hale gelmiş ve güzleri uykusuzluğa alışmış⁴¹ (*Unsurı, 1341; Karaisrnail-oğbi, 1999a'âan*)

Sultan Mahmüd'u üveiken ona bağlılığını bildiren diğeri Tuik sultanı Kadı Han için Ferruhî şOyle diyor:

Dünya durdukça mevki, makam, değeri ve kıymete Türkistan ülkesi Kadı Han gibi han görmemişte.

Çin ve Maçİnden Rum ve Rusa kadar; Saklaba kadar hepsi Han'ın vilayetidiü ve Han'ın İtaati altındadır⁴¹. (*Ferruhî, 1335; Karaisma-iiüğlu, 1999a'dan*)

Burada anılan isimler, Ceyhun nehrinin doğu tararında Türkistan'da hüküm süren Karabaldıra-ia(382607/992-1211) ilk hanlarıdır. Bu dönemlerde İran tarafın da Gaznelilerin hakimiyet kurmuş olman nedeniyle İran ve Turan, Türk asıllı sultanların idaresi altına gitmiştir. Bu nedenle İran'ın yani Acem'in hakimi olarak Gazneli sultanlar, daima 'Şâh-ı Acem', *Şâh-ı İran'. "Husrev-iîîân', "Melik-İÜ Sı' gibi unvanlarla an itmiştir (*Karaismailoğüü, 1999a*). Unsun, Sultan Mahmüd'u Ovduğı k sâdeler İnde. O'nu 'şâh-ı Acem' (*Unsurı. 1341*):

Doğunun Husrevi, devletin yemini olan o Acem şahının yaranışı daima devletin başına taç olsun⁴³.

Şah-ı Acem, dizgin hamlesiyle şahlanınca, o kavimden Rebî' ve Mazar gibi tek kimse kalmadı⁴⁴.

Ferruhî ise, *şeh-i İran' diye anmışor (*Ferruhî, 1335*):

Doğru söyledin. Ketr çölünde İran şahı Mahmud'un Önünde hanendi ordusu yenildi⁴¹.

Türk hükümdarlarına ait şahıs veyasoy adlarının şâirlerin dilinde mecazî birer tabir olarak kullanıldığı da görülmektedir. Hâkânî'nİN şubey-

■JAj'jiü & J' î-^ûii-ii,

tinde olduğu gibi (Resulzâde, 1951, 1991):

Şeref açısından (*yönünden*) Karahan'a gece,
Aksunkur'a gündüz, Togan Şah'a da tuğra
verdin. Övgüler sana ey melik!

Burada özellikle şu konuya dikkat çekmek istiyoruz, Gazneliler döneminde yaşamış olan Unsurî, Ferruhî ve Menûçihri'nin şiirleri şaşılacak derecede Türk dünyasıyla ilgilidir. Bu şairler, Turan, Türkistan ve yine yer adı olarak Türk'ü defalarca anarlar. Kaşgar, Karluk (*Halluh*), Özgend, Balasagun, tlek, Taraz (*Talaş*), Hutun gibi Türkistan'daki şehirler ve bölgelerin de şiirlerde esin kaynağı olduğu görülmektedir.

Özkend'den Rey kapısına kadar insanların
ortadan kaldırmak için savaşma (*Unsurî*,

Ve eğer Taraz'ı (*Talaş 'ı*) bana ver dersen, Taraz'ın da efendisi odur (*Ferruhî*, 1335)⁴⁷.

Bu şâirlerin şiirlerinde, genel olarak Türk adının yanı sıra Karluk (*Halluh*), Oğuz, Hazar, Çigil, Yağma, Kırgız (*Hirhiz*), Türkmen boy adları kullanılmış ve bazen yerlere nisbetle Çin Türkleri; Çigil ve Kandahar Türkleri şeklinde isimlendirmelere gidilmiştir (*Karaismailoğlu*, 1999a).

Şâirler, Sultan Mahmûd başta olmak üzere⁴⁸ devlet adamlarını övmek için yazdıkları bazı kasidelere "Ey Türk!" seslenişleriyle başlamışlardır. Şiirlerinin ilk beyitlerinde veya son dua beyitlerinde Türk güzellerine defalarca yer vermişler, beğenilen ve yüceltilen güzellikleri onlarla anlatmaya çalışmışlardır:

Ey Türk! Yakup tekrar dünyada dirilse Yûsuf
Peygamberden seni ayıramaz⁴⁹ (*Unsurî*,
1341; *Karaismailoğlu*, 1999a'dan).

Ey Türk! Yağma ve Karluk baş fitnecisisin.

Hem misk saçlı selvi, hem gülyanaklı aysın⁵⁰
(*Unsurî*, 1341; *Karaismailoğlu*, 1999a'dan).
Cadılıkta Babilli ihtiyarların öğretmeni, güzellikte, Karluk Türklerinin öncüsüsün⁵¹ (*Unsurî*, 1341; *Karaismailoğlu*, 1999a'dan).

Ey Türk! Sana olacak kötü gözden korkarım,
daima Ya Rabbi, onu koru diye söylüyorum⁵²
(*Ferruhî*, 1335; *Karaismailoğlu*, 1999a'dan).

Yine bu ve daha sonraki dönem şiirlerinde bu hitabın, Türk güzellerine yapıldığı görülmektedir:

Ey ay yüzlü Türk, bir gece odama gelsen ve
konuk gerek mi desen ne olur? (*Sûzenî*)⁵³ (*Râdûyânî*, 1949; *Avfî*, 1906)

Ey Türk! Bayram ve Behmen ayı olduğu için
şarap getir. Kayıp olma, (*sokakta*) oyun nöbeti tut (*Enverî*, 1372)⁵⁴.

Ey ahu gözlü Türk (*güzel*)! Ben senin köpeğimin.
Peçeni aç. (*Hilâli*)⁵⁵ (*Afîfî*, 1372).

Şâirlerin, Sultan Mahmûd'u, varislerini ve onların devlet adamları ile Selçuklu sultanlarını överken kullandıkları hitaplar, tavsifler ve ifadeler, tamamen Türklerle, kahramanlıklarıyla, dinî heyecanla, Halifeye saygı ve Sünniliği gözetmekle doludur. Yeni Fars edebiyatının gelenek oluşturmamasının ilk safhalarındaki şiirler sanıldığı kadar aksine bu müslüman Türk sultanların ve de çoğunluk halkın düşünce ve kültür dünyasıyla ilgilidir. Nitekim aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere Yeni Fars Edebiyatı'nın eldeki ilk ve daha sonraki divanlarında İran tarihine ve mitolojisine ait kahramanlara Türk sultanlar ve devlet adamları karşısında değer verilmemiştir. Sultan Mahmûd'a hitaben Ferruhî şöyle demektedir (*Karaismailoğlu*, 1999a):

Rüstem'in hünerleriyle ün kazandığı zamanda
savaş oyundu ve dünya adamları da basit düşünceliydi.

Senin savaştığın şu zamanda Zal Oğlu Rüstem dirilse, senin Türklerinin okunu öper⁵⁶. (*Ferruhî, 1335; Karaismailoğlu, 1999a'dan*)

(O) İran ülkesinin en büyük sultanıdır. İran onunla gençleşti.

Ne dersin, iskender böyle yer edindi mi? Ne dersin. Enûşirvân böylesine sahip miydi?⁵⁷ (*Ferruhî, 1335; Karaismailoğlu, 1999a'dan*)

Bir gün nerede Mahmûd'un adalet ve insafı anılsa, o gün Enûşirvân unutulmalardan olur⁵⁸ (*Ferruhî, 1335; Karaismailoğlu, 1999a'dan*).

Sultan Mahmûd'un ordusunda Kısra ve Keykubâd gibi yüzlerce şah ve husrev vardır⁵⁹. (*Ferruhî, 1335; Karaismailoğlu, 1999a'dan*)

En düşük seviyedeki hâcibin (*muhafızın*), Cem ve Kısra gibi; en küçük hizmetkârın Giv ve Bîjen gibi⁶⁰. (*Ferruhî, 1335; Karaismailoğlu, 1999a'dan*)

Mu'izzî, Sultan Melikşâh medhinde yazdığı kasidelerinde şöyle derken, :

Onun kılıcının önünde, iskender Şeddi'nin ne yeri olur. Onun fermanı karşısında, Enûşirvân adaletinin ne yeri olur⁶¹. (*Mu'izzî, 1362*)

tsfendiyar ve Rüstem'in hikâyesi şimdi boştur. Çünkü onlar, cansızdırlar ve tenleri toprakta-
dır.

Yüzbinlerce Rüstem ve üçyüzbinlerce tsfendiyar, her gün senin sarayının önünde zemini öper.⁶² (*Mu'izzî, 1362*)

Onun fethinden istanbul sınırına kadar nişan (*belirti*) oldu. Onun adaletinden haber Türkis-

tan sınırına kadar ulaştı. Onun fethi önünde, iskender'in fethinin ne yeri vardır. Onun adaleti önünde Nûşirvan adaletinin ne yeri vardır⁶³. (*Mu'izzî, 1362*)

Sultan Sencer için yazdığı kasidelerinde ise onu şu şekilde över:

Onun (*Sultan Sencer'in*) ismi Çin'den Kayrevân'a kadar meşhur oldu. Onun ismini işiten meliklerin hepsi onun kölesi oldu⁶⁴. (*Mu'izzî, 1362*)

Eğer bugün tsfendiyar ve Rüstem ortaya çıkarsalar, her ikisi de savaş meydanında onun yayını çekemezler⁶⁵. (*Mu'izzî, 1362*)

Dinin yardımcısı ve doğunun hükümdarı olan Sencer, cihandarlarandır ve dünya sultanlarının yadigarıdır. Selçuklulardan (*onun gibisini*), İran şahlarından ve şehriyarlarından, O'ndan (*Sencer'den*) daha büyüğünü feleğin gözü görmedi⁶⁶. (*Mu'izzî, 1362*)

Unsurî ise, Sultân Mahmûd'u överken şunları söylemektedir:

Hâtem'i ve Rüstem'i anmam. Zira en küçük parmağı Hâtem'den ve Rüstem'den daha iyidir⁶⁷. (*Unsurî, 1341*)

Sultanın bir seferde beş fethi vardır. Erdeşîr ve Enûşirvân bundan birini yapmamıştır⁶⁸. (*Unsurî, 1341*)

Sultan Mesûd için Ferruhî,

Keykubâd, Keyhusrev ve Enûşirvân gibi binlerce bendeye lâyık olan Sultan,

Dünya mülkünün bir yarısını babasından miras aldı, diğerini kılıç, ok, gürz ve yayla elde etti⁶⁹. (*Ferruhî, 1335*)

derken, Menûçihri,

Buzurgmihr'den büyük üç yüz vezir; îsfendi-yar'dan büyük üç yüz komutan edinirsin⁷⁰.
(*Damganî*, 1375)

Rüstem'in kemendi ancak onun üzengisi; aynı şekilde Feridun'un gürzü de ancak onun demir çivisi ve mızrağıdır.⁷¹ (*Damganî*, 1375)

şeklinde ifade etmiştir.

Ferruhî, Sultan Muhammed için ise şöyle demiştir:

Senin kapından Keykubâd'dan ve Minûçîhr'den daha iyi yüzlerce melik ve yüzlerce vezir vardır⁷². (*Ferruhî*, 1335)

Hüsâmeddîn Sâlâr'ın kızı Musul'da yazarak tzeddîn Keykavus'a gönderdiği kasidede, onun için şunları söylemektedir (*İbn Bibi*, 1996):

O öyle bir padişah ki, Arap milleti onunla güçlendi. Onun işi cömertlik, iyilik ve kullarına iyi davranmaktır...

Cihanın güneşi, Hakk'ın gölgesi, ikinci Kayser, bu Kayser ve Fağfur senin kapının tozundan başka bir şey değildir...

O sultanların sultanına sultanlar köledir. On-
dan başka sultan kim, nerede ve hangisi?...

İstem senin adaletinin etkisiyle baştan başa marmurdur. Şahların yemini tamamen onun kademinin toprağıdır...

Cihanda galiplerin mağlupların altına sığındığı senin rikabının yanında yüz Kayser ve Fağfur koşmaktadır.

Tarih-i Cihân-güşa'da yer alan bir şiirde ise Türkler hakkında şöyle denilmektedir (*Cüveynî*, 1988):

Akıl ve zekâ melekeleri olan Türkler, bazen hoş zülüflü bir huriye, bazen de zırh kuşanmış bir dev'e benzerler.

İran edebiyatının ilk büyük kaside şâirlerindeki bu anlatım tarzını daha anlamlı bir şekilde yansıtan Ferruhî'nin şu beyitleri, burada ele alınan kültürel bakış açısından önemli olmalıdır (*Karaismailoğlu*, 1999a):

Senin nâmın bütün şahların nâmını sildi, süpürdü. Şâhnâme'nin bundan sonra hiç değeri yoktur⁷³. (*Ferruhî*, 1335; *Karaismailoğlu*, 1999a'dan)

Dünyada hiç böyle bir şah var mıydı?, dedi. Bana sorma Şeh-nâme'ye bak, dedim.

Şâh-nâme baştan başa yalandır, dedi. Sen doğru olanı al, yalan olanı yok et, dedim⁷⁴. (*Ferruhî*, 1335; *Karaismailoğlu*, 1999a'dan)

Selçukluların ilk saray şâiri olan Lâmiî-i Gür-gânî-i Dehistânî, bir şiirinde Alp Arslan'a halife tarafından verilen Ebû Suca ve Burhân-ı Emîrül-mü'minîn lakaplarına da temas ederek onun cihangirliğini şu şekilde övmüştür (*Alparslan*, 1972):

Ülkeye, kimi zaman korkusu, Mısır'a varan; kimi zaman ordusu, Çin'e saldıran böylesine bir padişahlar padişahı ve sultan gerektir. Gazne sınırından ordusu Antakya'ya kadar ılgar etmeli; saltanat alayı Oğan'dan Meyyafârikîn'e kadar varmalı. Ebu Suca (*şecaat sahibi*) Burhân-ı Emîrül-mü'minîn (*Emîrül-mü'minîn'in delili*) Alp Arslan'dan başka kainatta halkın sığınacağı hangi padişah vardır⁷⁵.

Mu'izzî ise, Sultan Sencere hitaben şöyle der (*Mu'izzî*, 1362):

Ey fetih ve zaferlerle saltanata oturmuş; beş

sultanın mülk ve hazinesini bir seferde almış olan...⁷⁶.

Sultan Mahmûd ve oğullarının islâm'ın yayılması ve Sünnilik anlayışı içerisinde yaşanılması için gösterdiği ve tarihen de sabit olan dînî gayretlerine işaret eden beyitlere de rastlanılmaktadır:

Din ordusu, Allah'ın ordusudur. Resul Muhammed'den sonra onun ordusuna sen komutansın.

Senin düşmanın Allah'ın ve dinin düşmanıdır. Allah'ın ordusunu düşmanın üzerine gönder.

Allah'ın birliğine inanana, senin düşmanınla gücü ve kuvvetiyle savaşması farzdır⁷⁷. (*Ferruhî, 1335; Karaismailoğlu, 1999a'dan*)

Ey Acem şahı Mahmûd'un muhalifi! Küfre düşmekten kork. Ona muhalif olmayı Allah'a muhalif olmak bil⁷⁸. (*Unsurî, 1341; Karaismailoğlu, 1999a'dan*)

Ferruhî'nin şu ifadeleri de dikkat çekicidir (*Sükûn, 1984*):

Her kim Mahmûd Gaznevî'nin hizmetine liyakat kesbettiyse Cenab-ı Hak onun akıbetini hayırlı edecektir. Her kime Hakk'ın tevfiği refik olursa o kimse Sultan Mahmûd'a hizmete muvaffak olur, bir kimsenin Cenab-ı Hakk'ın tevfiğine mazhar olması ne kadar hoştur⁷⁹.

Burada özellikle şunu belirtelim ki, Sultan Mahmûd'un şiirlere yansıyan hacca gitme arzusu⁸⁰; Bağdat'a yönelmemesinin Mü'minlerin emiri Halife'nin makamının gözetilmesi olarak kaydedilmesi⁸¹; Karmatiler ve Haricilere karşı

yaptığı mücadelelerin de anlatılması⁸²; devlet adamlarının Sünniliği ve sünnetleri gözetmesi⁸³ (*Karaismailoğlu, 1999a*); ayrıca O'nun, fakihler arasında zikredilip, fıkıh konusunda tafsilatlı bir eser yazdığı (*Nu'mânî, 1368*) belirtilmesi bu dönemdeki gerek dînî gerekse kültürel yapının Acem kültürüyle ne kadar farklılık olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca, yapılan bir araştırmaya göre XI ve XII. asırlarda Mâverâ-ünnehir'de, batı Türkistan'da Karahanlılar döneminde yetişen islâm fakihlerinin %99'un Hanefî fıkıh mektebini benimsemeleri (*Kavakcı, 1976*) de bunu teyid etmektedir.

Ayrıca islâmiyet sonrasında, bin yılı civarında Türk topluluklarının Anadolu için taşıdıkları ideallere işaret eden ifadelere de rastlanmaktadır. Ferruhî bu konuda şunları söylemiştir (*Karaismailoğlu, 1999a*):

Ali, Hayber'in kapısını kopardığı için Allah'ın aslanı oldu; illiyîne, yücelere ulaştı.

Kostantin'in kapısı Hayber'in kapısından daha büyüktür, şehrin kadısı bugün buna şahitlik ediyor.

Efendime Dünya Şahı Mahmûd emrederse, ona Kostantin'in kapısını elinde getirir.⁸⁴ (*Ferruhî, 1335; Karaismailoğlu, 1999a'dan*)

Ferruhî, Sultan Mahmûd hakkında yazdığı bir kasidede ise Rum yani Anadolu hakkında şöyle demektedir:

Rum şehirleri küfürden temizlenir mi? Dedi. Kararmış gümüşün saman arasında temizlendiği gibi dedi⁸⁵. (*Ferruhî, 1335*)

Iran şiirinde, Türkistan Hanları tarafından büyük bir hizmette bulunan kimseye verilen **Terhan** lakabının da kullanıldığı görülmektedir. Bu lakabı alan kimse, bütün vergilerden affedilir ve izinsiz padişahın huzuruna girebilmek, kusurları hoş görülme, istekleri yerine getirilmek gibi imtiyazla-

ra sahip olurmuş. Nizârî bir beytinde bu lakabı şu şekilde kullanmıştır (*Şükûn, 1984*):

Eğer bir göz kırpmakla yüz kan dökersen kimse sormuyor. Galiba Sultan İlhan'dan terhanın (*fermanın*) var⁸⁶.

Ünlü Turan hükümdarı Efrâsiyâb'ın (*Yazıcı, 1994; Mansuroğlu, 1993*), Fars şiirlerinde anıldığı görülmektedir. Nizâmî, Husrev ü Şîrîn mesnevisinde, Bir ermeni kraliçesi olan Mehînbânû, yeğeni Şîrîn'e öğüt verirken, Husrev'i Keyhusrev'e kendilerini ise Efrâsiyâb'a benzetir:

Eğer o, ay ise biz de güneşiz! O, Keyhusrev ise biz de Efrâsiyab'ız! (*Nizâmî, 1986*)⁸⁷.

Firdevsî ise, Efrâsiyâb hakkında şöyle der (*Şükûn, 1984*):

Demir dağ eğer Efrâsiyâb'ın namını iştirirse su deryası gibi erir⁸⁸.

Turan ülkesinin önemli savaşçılarından ve Efrâsiyâb'ın akrabalarından olan Sipehrem hakkında ise Firdevsî şöyle demektedir (*Şükûn, 1984*):

Sipehrem, Efrâsiyâb'ın akrabasından mevki ve şeref sahibi bir ünlü idi⁸⁹.

Genceli Nizâmî'nin "Hamse"sinde de Türklerle ilgili çeşitli unsurlara rastlanmaktadır. Nizâmî'nin şiirlerinde Türk, güzel, mert, kahraman, asker, kumandan, bilgin, er, rehber ve şef; Türklük, güzellik, iyilik, temizlik, doğruluk, mertlik, kahramanlık, kumandanlık, şeflik; Türkistan ise vefa, doğruluk ve aranılan yer ile visal mânâlarını taşır.

Nizâmî, eserlerinde dilber diyeceği yerde ekseriyetle Turk (ترک) der. Bazen de Turk-i dilsitân

(ترک دلسنان), Turk-i tannâz (ترک طندر), Turk-i nâze-nîn-endâm (ترک نازنین اندام) gibi terkiplerle kullanır.

Güzel gözden bahsederken, çeşm-i Turkî (چشم ترکى) der; onu "âhû" gözüyle karşılaştırır; bir gülüşün tatlılığını anlatmak isterse, buna "Türk gülüşü" der. Bu gülüş Nizâmî'nin tasavvurunda, o kadar tatlıdır ki şeker dahi onu kıskanır (خسته دل از خنده برکان شکر).

Heft-peyker mesnevisinde, yedi iklimin yedi prensesini Behrâm-ı Gûr'un yedi köşkünde oturup, haftanın yedi gecesinde kendilerine ayrı ayrı birer aşk masalı söyleten Nizâmî, masal söyleyen güzelleri de, mesnevîdeki dilberleri de Turk (ترک) diye tavsif eder. Rum prensesi, şâire göre, Rum cinsinden bir Türktür (ترکى از نسل رومیان نسیب).

Nizâmî, ayrıca eserlerinde, Türkü, kuvvet ve kahramanlık sembolü olarak da kullanmıştır. Meselâ, Husrev ile onun düşmanı olan Behrâm arasındaki savaşı tasvir ederken, -ikisi de İranlı olup Husrev'in ordusu Rumlardan Behram'ınki ise İranlılardan oluşmaktadır- "bu Türkler arasında kızışan savaşta Türk borusunun bağırtısından Türklerin gırtlığı kısılıyordu⁹⁰" der. Burada Türk cengaver, asker ve muharip karşılığı olarak kullanılmıştır.

Nizâmî, Husrev'in Şîrîn'i aramağa gittiğini anlatırken, "Türklüğü" azimkârlık mânâsında kullanır: "Atını Şîrîn'in semtine koşturarak, Türkten, Türklükle gâret almak istedi⁹¹". Bir savaş tasvirini anlatırken de, bir yiğidin savaş meydanına atılışını: "ordunun kalbgâhından fırlayan demir giyimli birisi, Türk gibi (âaİĠâm) meydana atılıverdi⁹²" der. Nizâmî'nin şiirlerinde Türklerin kahramanlık ve cengâverliklerinin benzeri yoktur. Nitekim Dârâ, İskender'e hitap ederken, karşısındakini "Türkleri" ile korkutur: "Türklerimin okunu yemedin mi ki bana çıkışıyorsun?...⁹³". İskender ise, Hind hakamı ile yaptığı konuşmada: "Türklerim el kaldırırlarsa, attıkları bir tek okla bir orduyu yıkarlar⁹⁴" der.

Nizâmî, Hz. Peygamberi, Mehmed Resulzâ

de'nin manzum olarak aktardığı şu beyitleriyle anar:

Öyle Peygamber ki Efrîdûn ile Cemşîd
Hükümü altında duyar korku-güven⁹⁵

Bir erenler heylinin serheyli kim
Tâ kıyamet tek odur söz söyleyen

Öyle bir âmir ki emriyle anın
Uslanır herkes görür dünya düzen

Yedi neylin sahibi bir Türk kim
Yerde gökte hep odur yol gösteren

Nizâmî'nin Mahzenü'l-esrâr isimli mesnevisinde, zulme uğramış ihtiyar bir kadının ağzından Büyük Selçuklu Devleti hükümdarlarından Sultan Sencer'e hitaben söylediği sözleri, Resulzâde nazmen şöyle aktarmıştır (Resulzâde, 1951, 1991):

Türklerin çün yükseldi devletleri
Adaletten süslendi hep illeri
Madem ki sen zulme âmil olursun
Bir Türk değil, çapulcu bir Hindusun⁹⁶

Burada kısaca şu konuya da değinmek faydalı olacaktır kanaatindeyiz. Yeni Farsça'nın şekillenmesinden sonra bu dille şiirle söyleyenler arasında Türk asıllı kişilerin de olduğu bilinmektedir. Bunlardan biri olan Turkî-i Keşî-i tlâkî, hakkında eski kaynaklarda fazla bir bilgi yoktur. Avfî, tlâkî'yi Sâ mânîler döneminde yaşayan, ancak isimleri, nisbeleri ve memduhları belli olmayan şâirler arasında göstermiş, şiirlerinden -4 beyit- ise örnek vermiştir (Avfî, 1906). Rızâ-kulî Han ise Mecma'u'l-havâs isimli eserinde, Tezkire-i Arâfât müellifinin Turkî-i Keşî-i tlâkî'yi eski şâirler-

den ve meşhur emirlerden saydığını bildirmiştir (*Râdiyânî, 1949*). Bu bilgiler ışığında Ahmed Ateş, Huseyn-i Ilâkî hakkında bilgi verirken, Öyle görülüyor ki, Turkî-i Keşî-i tlâkî ile Huseyn-i Ilâkî aynı şahıstır. İlâk, Mâverâünnehir'de bir yer olduğundan orada Türklerin bulunması, yani Huseyn-i Ilâkî'nin Türk olması gayet tabiidir. Böyle bir Türkün herhangi bir hükümdara intisap ettikten sonra emirlik mevkiine çıkması ve şiir yazacak kadar Farsça'ya vakıf olması da tran tarihinde her zaman tesadüf edilen hâdiselerdendir. Binaenaleyh bu iki şahsın aynı olmasını imkânsız gösterecek hiçbir husus mevcut değildir (*Râdiyânî, 1949*) diyerek bu şahsın Türk olma ihtimalini belirtmiştir. Yine Tercümânü'l-belâga'da şiirleri geçen Pür Tigin (*Râdiyânî, 1949-Metin*), Emîr Alî b. tlyâs el-Agacî (*Karaismailoğlu, 1999b*) ile Gazneliler döneminin büyük şâirlerinden Menû-çihri-yi Dâmgânî (*Mercii, 1987*) ve Ferruhî-yi Sîstânî (*Köprülü, 1989*) de aslen Türk olup da Farsça şiir söyleyen şahsiyetler arasında sayılmaktadır. Bu nedenle Gulâm- huseyn-i Yûsufî, Ferruhî'nin sadece Gazneli Mahmûd ve şehzadelerini Şeh-nâme'de geçen tranh şahlardan ve kahramanlardan daha üstün kabul etmekle kalmadığını, aynı zamanda Sultan Mahmûd'un etrafındaki de aynı mertebeye koyduğunu belirterek (*Yûsufî, 1373*) onun tran millî ruhunu yansıtmadığını vurgular⁹⁷.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, iranlıların tarihlerinin büyük bir bölümünde Türk yönetimi altında kalması, Türk kitlelerin belirli dönemlerde tran topraklarına yerleşmeleri sonucunda, Farsça'ya, milattan önce VI. asırdan önce girmeye başlayan Türkçe kelimeler, son asırlara kadar da girmeye devam etmiştir. Farsça'ya giren bu Türkçe kelimeler, halk dilinde mevcut olduğu gibi edebî manzum ve mensur eserlerde de kullanılmıştır. Bu konunun daha sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesi için özellikle Yeni Fars Edebiyatının oluşumundan itibaren çeşitli dönemlerde yazılan sözlükler ile manzum ve mensur edebî ve diğer me-

tinlerin taranarak Türkçe kelimelerin tespit edilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Bu çalışmayla, ilk ve sonraki dönemlere ait Farsça şiirlerde kahramanlık özellikleri ve güzellik vasıfları etrafında sık sık Türk'e, çeşitli Türk hanlarına, Türk soylarına; çeşitli özellikleriyle Türk şehirlerine ve genel isimlendirmeye Turan ve Türkistan'a yer verildiği görülmüştür. Özellikle Gazneli ve Selçuklu sultanların, onların varislerinin ve devlet adamlarının övülürken kullanılan hitapların, tavsiflerin ve ifadelerin, tamamen Türklerle ve onların kahramanlıklarıyla ilgili olduğu belirlenmiştir. Yine bu şiirlerin dinî heyecanla, Halifeye saygı ve Sünniliği gözetmekle dolu olduğu tespit edilmiştir. Özellikle Türk sultanlar ve devlet adamları karşısında İran tarihine ve mitolojisine ait kahramanlara değer verilmediği örnek beyitlerle ortaya konulmuştur.

Ayrıca yukarıda verilen örneklerde ve anlatımlarda açıkça görüldüğü gibi, özellikle Yeni

Farsça'nın oluşumu ile daha sonraki dönemlere ait Farsça Divanlarda ağırlıklı olarak yer alan konular, gerek Farsça eserlerin özellikleri ve gerekse Türkçe ve bazan da Farsça şiir yazmış olan Selçuklu ve Osmanlı dönemi şâirlerinin şiir dünyaları hakkında bizlere önemli bilgiler sunmaktadır. Özellikle bu durumun Türk edebiyatıyla ilgili değerlendirilmelerde dikkate alınmamış olması Klâsik Türk şiirinde başka zevk ve düşünceler aranmasına yol açmıştır (*Karaismailoğlu, 1999a*). Bunun için Klâsik Türk şiirinin bütün yönleriyle anlaşılabilmesi ve sağlıklı bir şekilde değerlendirilebilmesi, bu ilk oluşum dönemlerinin tarihî seyir itibarıyla araştırılması ve incelenmesiyle mümkündür. Özellikle Yeni Farsça ile yazılan şiirlerin incelenmesi, şâirlerin ise kişiliklerinin tespit edilmesi gerekmektedir. Çünkü bu şâirler arasında Türk asıllı olanların da bulunduğu aşıkardır. Bu şiirlerin kültür ve dil değerleri yönünden incelenmesinin bize önemli bilgiler sağlayacağı kesindir.

AÇIKLAMALAR

1. Bu kaynaklarda yer alan bilgilerin doğruluğu ve yanlışlığı kesin olarak tespit edilememiştir. Bundan dolayı bir değer ifade ettikleri için bu kayıtları aşağıda veriyoruz:

Le Norman Manvel'in "Şarkın Tarihi –L'histoire de L'oient" isimindeki eserinde yazıldığına göre; Asur kralı Banipal, M.Ö. 2500 yılında Azerbaycan (Atropaten) ülkesine yaptığı bir sefer de Türk cengaverleri ile karşılaştığını Asur yazıtlarına kaydettirmiştir.

Dara, batı seferine başlarken Azerbaycan ülkesinde, bazı tarihçilerin Türk soyuna mensup olduğunu tahmin ettikleri bir kavimle karşılaştığını Biston yazıtlarına geçirmiştir.

Prof. Dr. Helmet başkanlığındaki bir heyetin hazırladığı "Umumî Beşeriyet Tarihi"nin ikinci cildinde, "Tarihingösteremediği meçhul bir zamandan beri bu yerlerde münhasıran Türkler yaşamıştır" ifadesi vardır (*Rasim, 1972*).

2. Türklerin İranlılar üzerindeki hükümlerini şu şekilde olmuştur:

Hun Türkleri, M.S. altıncı yüzyılda İran içlerine kadar uzanan akınlar yaptılar ve bir süre bu ülkeyi ellerinde bulundurdular.

IX ve X. yüzyıllarda yaşayan Kutayoğulları batı, Gazneliler ise doğu İran'a hükmettiler.

1040-1220 yılları arasında İran'ın büyük bir bölümü Selçuk Devleti'nin, geriye kalanı da yine bir Türk devleti olan Harezmsahlara elinde idi.

1220-1500 yılları arası Türk-Moğol hakimiyeti dönemidir. İlhanlılar (bak. Spuler, 1957), bir buçuk asra yakın bir süre İran ülkesine hakim olmuşlardır.

İlhanlılardan sonra İran'ın hakimiyeti Safevî Türklerinin eline geçmiştir. Hatay dolaylarından İran'a göçen Safevîlerin en tanınmış hükümdarı Şah İsmail'dir.

Safevîlerin 1736'da yıkılışından sonra İran'ın başına Türk olan Afşar ve Kaçar hanedanları geçmiştir. Nihayet 1925 yılında onbaşı Rıza, Ahmet Şahı devirerek İran tahtına oturmuş ve Şehinşah unvanını almıştır (*Rasim, 1972*).

کُل روی من انگر چه که من ترک نیستم
دائم همس قورنگوتیر کیست کل چیچک

"Gül yüzlüm, ben Türk değilsem de, **karanunun** karanlık, **çiçeğin** gül olduğunu bilirim!." (*Râdûyânî, 1949; Avfî, 1906, C. II*)

Ayrıca bkz. Dipnot: 5

4. Sûzenî'nin bu beyitlerinin yer aldığı kaside de geçen başka Türkçe kelimelere de rastlanmaktadır (*Avfî, 1906, C. II*).

5. ای ترک ماه چهره چه باشد انگر شس

آی بحر ه من و کوی قفق کورکی

کُل روی من انگر چه که من ترک نیستم

دائم همس قورنگوتیر کیست کل چیچک

6. بروین ر حیر زرد و ازرق

بر سلتحق ز کشته بیبری

7. حیر سرخ بیرقی ها کشاده (Nizâmî yi Genceci,

370

نستانی به آتش در قتاده

8. متاده قیسه و حاهان و مغفور

یک آماج از ساط پیشکه دور

9. بخانقاه سپیدی نکس نامه کرد

تورکسی که از منحرفش خامه کرد

10. نکری بی برده روی کل بر امکن برقع ساقی

باغ لالهس بر کف صلازل باده جوارانتر

نجای شاه و تشونه سیاهس او

کند بر زبوقت که و چرخام

12. برون از میانجی و از تر همه

ندانست یک یک رنگ و باد همه

13. سی راند بر شوره و سنگلاخ

کھی منزلش ننگه و کاهی فرخ

14. سی چون ارگن است که تیر اتمارد

رف بر است سرا او را مگر و رخسار کمان

5. ترکه هزاران به یاد پیش حفت اند

هر یک چون ماه بر دو هفته درفشاد

16. من یکی دافه قدم حشک و نقرغان ختم

مورد کشتم سرو شد قامت چون ناروا

17. ز ترکی کردک باد جهنده

تر کستان فتاد آن همه رنده

- بوصف خلق تو از مشک بر شود اهوای
 ز خرخیز و از چاچ و از کاشغر³²
 بسی پهلوای خواند زری کمر
 کمانهای چاسی و چیبی برند³³
 کرانایه شمشیرها بر چند
 بریشم بوازان سعدی سرود³⁴
 بگردون بر آورده آواز رود
 کسدی چو بروی طمغاسپیان³⁵
 بحم چون کسان کوشه چاسپیان
 بیابان همه سیل قشچاق دید³⁶
 در ار لعنتان سن ساق دید
 مرا مهران آن اهوای امر³⁷
 همی دارد بر چه مرد- امر
 بدر دایم دران رینجا بدانجا
 بر بح اندر دوان رینسو بدان سر
 چشم خوش ترکان ناساکه دل³⁸
 ملکی-ت که شاکرد و غلاما، دارند
 عالم تمام پر ز شهیدان فتنه شد³⁹
 ترک بر حدنگ ستم در کسان هنور
 چو ترک سرکش من مائل شراب شود⁴⁰
 ز لاف حارص او مرغ دل کباب شود
 چو ابلق و چو طغان و ده و دوازده سر⁴¹
 بیامدند همه رزمجوی چون غنم
 مرسته تشنان از حرب و طبعشان شده راست
 بحمله بردن و شو کرده چشمشان سهر⁴²
 بجاء و منزلت و قدر تا جهان بوده است
 ندیده جان پر قدر خان زمین ترکستان
 چین و ماچین تا روم و روس و تا انقلاب
 همه ولایت خاست و زیر طاعت خان
 خسرو مشرف بین دولت آن شاه عجم⁴³
 کافر پیش بر دولت همی افسر شود
 چو نیز گشت بحمله عثمان شاه عجم⁴⁴
 نماند بکن از آن قوم چون ربیع و مصر
- ز چین و ماچین بگروه نالک حیجول
 ترک و تاجیک و ز ترکسان غز و حرز
 مشک چین ز چنگل نیست بوی گل محتاج¹⁹
 که نافه هاش ز بند قیای حویشتست
 بی لاله رحان که اصلشان از چنگلست²⁰
 یا ربه سرشت پاکشان از چه کلت
 همیشه تا که بیغما هم برند دلهارا²¹
 بتان بیغما از راه حسن و ریائی
 حسود جیاء ترا جان بدست یغما داد
 تو سی بنوش ز دست بتان بیغائی
 نکفتست که بیغما رود دل سعدی²²
 چو دل بعشوه دهی دلبران یغما ر
 میان مجلس شادی می روش ستان دلم²³
 که از دست بت حلق که از دست بت یغما
 بخدمت شمس سوبان حلق²⁴
 شهنشه را چنین در داد پاسح
 باد باد آن شب کتان شمس سوبان طراز²⁵
 بطرب داشت مرا تا بکه بانگ نماز
 موی بمویت ز حبش تا طراز²⁶
 نازی و ترک مده در ترکناز
 بیا ای خسرو خوبان اهلک²⁷
 بزنگاه تو شاهان و خسروان خدام²⁸
 بیزنگاه تو خاقان و بلکان حجاب
 کدام حال که نبودست پیش تو اهلک
 کدام میر که او بیست نود تو سرهنگ
 دگر باغ نهان شد بسهرگان گل سرخ²⁹
 سرای باغ پر از گل رخان کاشغری
 نشاندمش به پیش می دادمش گرو
 همرنک لاله شد رخ آن ماه کاشغر
 چون تو بجمع اعتبارین نافه چین پراکنی³⁰
 دامن وجیب کبھی از مشک خن پراکنی
 چو ناف اهوای خرخیز مادحان ترا³¹

- 45 . راست گفتی که شکسته سپه خاندی .
پیش محمود شه ایران در دشت کتر
46 . بجنگ مرو که از اوزکند تا دری
دهی نبود و نه شهری کزو نبود حضر
و کر کوی طرازم ده خداوند طرازست او . 47

48. Sultân Mahmut'un bu dönemde en çok öven şâir, Ferruhî'dir. Kasidelerinin beşte biri -44 tanesi-, Gazneli Mahmûd'u övmet için yazılmıştır (Yûsufî, 1373).

- 49 . اگر زنده شود باز بعالم
نشاندت ای ترک، ر بیخبر چاهی
50 . ای ترک میرفته بعما و خلخی
هم سرو مشک رانی و هم ماه کفرخی
51 . در حادثی معلم بیرون بائی
در نیگوش مقدم ترکان خلخی
52 . از چشم بد ای ترک همی بر تو برسم .
پوسنه همی گویم یاریش نکهنار
53 . ای ترک ماه چهره چه باشد اگر شی
آبی بحیره من و کوی قنف کترک
54 . ای ترک می بیار که عیدست و بهمنست .
غایب مشو نه نوبت بازی و بر ز نیست
55 . من سکت ای ترک آهو چشم برقع مار کن
اندر آن وقت که رستم بهر نام گرفت
56 . جنگ ماری بد و مردان جهان نست سکار .
کر بدین وقت که نو رزم کنی زنده شود
نر ترکان ترا بوسه دهد رستم زال
57 . سر شهریاران ایران زمین .
که ایران بدو کشت نازه جوان
چه کوی سگندر جبین جای کرد
چه کوی چمن داشت نوشروان
58 . هر گنجیا روزی ر عدل و داد او کردند یاد .
اندر آرزو از فراموشان بود نوشروان
59 . دستور شهریار که اندر سپاه او
صد شاه و خسروست جو کسری و کقباد
کمز حاجب ترا جو جم و جو کسری . 60
کهنتر جاگر ترا جو کبو و جو بز

- 61 . پیش شمشیرش چه جای صد اسکندر بود
پیش فرمانش چه جای عدل نوشروان بود
62 . قصه اسفندیار و رستم اکنون بیهست
زانکه بیجانند و نشان در زمین دارد قرار
پیش ایوان تو هر روزی زمین بوسه دهند
صد هزاران رستم و سیصد هزار اسفندیار
63 . تا که از فتحش نشان در حد قسطنطین بود .
تا که از عدلش خبر در حد ترکستان بود
پیش فتح او چه جای فتح اسکندر بود
پیش عدل او چه جای عدل نوشروان بود
64 . نام او مشهور گشت از مرز چین تا فیروان
بنده گشت او را هر آن خسرو که نام او شنید
65 . کر شوند امروز پیدا رستم و اسفندیار
هر دو نتوانند در میدان کمان او کشید
66 . ناصر دین خسرو مشرق ملک سحر که هست .
از جهانداران و سلطانان جهانرا یادکار
دیده کز خون ندید از دیده سلجوقیان
زو مبارکتر به ایران شهر شاه و شهریار
67 . از حاتم و رستم نکم یاد که او را .
انگشت کهن است به از حاتم و رستم
68 . سفر یکی است خداوند را و پنجه فتح
کر و نکره یکی اردشیر و نوشروان
69 . خدا یگانه کورا هزار بنده سرد
جو کقباد و جو کخسرو و جو نوشروان
ز ملک کنی یک نیمه یافت او ز پدر
دگر گرفته بشمشیر و تبر و کرز و کمان
70 . سصد و زیر کوری پیش او بزرگمهر .
سیصد امیر بندی پیش از سقندبار
71 . کمند رستم نه بی باشد رکاب، او
کر ز آفریدون نه بی مسمار و مزراقش
72 . بر در نوحه ملک و جند وزیر
به ر منوچهر و نه از کقباد
73 . نام تو نام همه شاهان بستر و برد
شاهنامه پس از این هیچ ندارد مقدار
74 . گفتا جیودگر بجهان هیچ شه بود

کفتم ز من هر س پشنامه آن نگاه
 گفتا که شاهنامه دروغست سر بهر
 کفتم نورا ست کفر و دروغ از میان بنگاه

75 ملکش را شاهنشاه و سلطانان چین باید چمن
 که نوبت او به عصر و که سپاه او به چین
 از حد غزنینش لشکر تا حد انطاکیه
 از حد امانش موکب تا حد مافارقین
 در جهان ایرون کدامین شاه جر کفایت الانام
 یو شعاع الله از سلاطین برهان میر جوین

76 ای بسلطانی نشسته با قوچ و با قهر
 ماکد و کتخ پنج سلطان سده در یک سفر
 سیه دین سج از دست و بر سیه
 پس از سده برمل نوی سپهسالار
 جدوی نو جدوی ایرستان و دشمن دین
 سپاه ایرد را بر حفره خویش کنار
 فریضه باشد بر هر موجدی که که
 بدافت و نوا با صدق نو بیکار

78 اما مخالف شاه حجب بر سر از کفر
 خلاف او را چونان خلاف ایرد داد

79 هر کسی کو خدمت محمود را شایسته کشت
 عاقبت محمود خواهد کرد او را کرد کار
 هر کس توفیق یارست او بدان خدمت رسد
 سبح مران کسی را که آن کس را بود توفیق یار

80 صح یکن و کام دل بخواه رانده
 کانه بخواهی بر بده ایرد دو الم

(Ferruhî, 1335: 270)

Allah'tan gönlünün muradını iste ve hacc et. Zü'l-men (ihsan sahibi) olan Allah'ın sana vereceği şeyi iste.

81 بغداد و رانسه هم ترا جودی نکون که نتوانی
 لیکن نکهنداری همی خاه المومنین

(Ferruhî, 1335: 214)

82 ایرد از سطة شاهان زمانه تو کرد
 قرمطی کشتن و بر داشت بر سر محال

Karmatî'yi öldürmeyi ve muhal (olan) âdetlerini ortadan kaldırmayı, Allâh bütün zamane şahlarından (şahları içersinden) sana verdi.

83 نوازنده اهل هم و ادب
 فراتمه اهل سس (Ferruhî, 1335: 309)

Ehl-i sünnetin kıymetini yücelten, ilim ve edep ehlini okşayan.

84 اری ای آنکه هر از خیر بر کند حلی
 میر ایرد مد و مکداشت سر از عابین
 در قسطنطنین صد ره ز دو خیر مه
 قاضی شهر کواهی دهه امروز برابر
 کمر جداوند مرا شاه جهان امر کند
 بر شاه ارد هر دست در قسطنطنین

85 گفتا ز کفر پاک شود شهرهای روم
 کفتم چنانکه رسم تقایه میان گاه

86 اکثر صد جوان یک عمره بر پیری کسی پس
 مگر بر لب تو زامی ز سلطان ایلیخان داری

87 کمر او ماعت ما سیر امانیم
 بر کمر کس بر است افراسیاب

(Nizâmî, 1370)

88 نبود کوه آهن چو دریای آب
 اکثر بشیود نام افراسیاب

89 سپهرم ز شویشان افراسیاب
 یکی نامور بود د جاه و آب

90 برویسته در آن غوغای ترکان
 رانگ نای ترکی نای ترکان

91 فرس سخوامت بر نیرس دو اند
 ترکی خارت از ترکی ستاند

92 ز قلب سیه پیش آن تدمار
 فرو رفت جوشن درمی لرکوار

93 نخوردی که شدی بیخا من
 مگر تر ترکان بیخا من

94 غلامان کم جیه کورتا است
 ز تیری ربه لشکری را شکست

95 زهمی بیغمی کز بیم و امید
 فلم راند به افریدون و جمعیه

96 زهمی سر خیل سر خیلان امیرار
 - سر را تا قیامت بونی دار

97 زهمی کردون زنی کز بیم نانش
 کشت هر کردنی طوق خر جش

ز هي ترکي که مير هفت خيل است
 ز ما هي نا براه او را ظليل است
 دولت ترکان که بخدی گرفت
 مملکت از داد پسندی گرفت
 چونکه تو بنادگری پروری
 ترک نهای هندوی خارتگری (Nizâmî, 1370)

Gulâmhuseyn-i Yûsufî bu konuda şunları söyler: Ferruhî'nin şiirindeki millî ruhun zayıflığını gösteren bu konunun örnekleri çoktur. O, eski hüsrevlere ait rivayetler içinde Sultân Mahmûd

için bir benzer bulmaz. Zira, Sultan Mahmud'un ismi bütün şahların ismini ortadan kaldırmıştır. Şâh-nâme'nin bundan sonra hiçbir kıymeti yoktur. Ordu toplamakta Rüstem'in, akıllılıkta Huşeng'in yüz katı eder. Eğer Bîjen O'nun tuzağına düşseydi, Rüstem bile onu hileyle de olsa kurtaramazdı. Sultan Mahmud'un dergâhına hizmet için Keyhüsrev gibi yüz şah, Rüstem gibi yüz aslan toplanmıştır. Sultan Mahmud'un en küçük hâcibi, Cem ve Kistrâ gibidir. Onun en küçük bendesi Gîv ve Bijen gibidir...(13 73: 403-4).

KAYNAKLAR

- ABDULLAH CEVDET, (1926); **Rübâiy-yât-ı Hayyâm [Türkçe'ye Tercümeleleri]**, Naşiri: İkbâl Kitabhanesi Sahibi, Kitâbhane-i İctihad, Aded: 36, ikinci Tab', İstanbul.
- AFÎFÎ, Doktor Rahim, (1372); **Ferheng-nâme-i Şi'rî**, Si Cild, Tehrân.
- AKÜN, Ömer Faruk, (1994); "Divan Edebiyatı" mad., **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 9, istanbul, ss. 389-427.
- ALPARSLAN, Ali, (1972); "Edebiyatta Alp- arslan", **Türkiyat Mecmuası**, Cilt : XVII - 1972, istanbul, ss. 113-24.
- AMÂD Hasan, (1362); **Ferheng-i Amîd**, Tehrân.
- ASLANOV, Vâkıf I., (1987); "Nizami "Hemse"sinde Türkizmler", **Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi İstanbul 23-28 Eylül 1985 Tebliğler I. Türk Dili**, istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Araştırma Merkezi, Cilt: 2, istanbul, ss. 17-22.
- ATEŞ, Ahmed, (1968); **İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler I [Üniversite ve Nuruosmaniye Kütüphaneleri]**, Millî Eğitim Basımevi, istanbul.
- AVFÎ, Muhammed, (1906); **Lubâbu'l-elbâb**, (be-Sa'y u ihtimam u Tashih: Edward G. Browne), 2 Cilt, Leiden.
- CÜVEYNÎ, Alaaddin Ata Melik Cüveynî, (1988); **Tarih-i Cihan Guşa III**, (Çeviren: Mürsel Öztürk), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 946, Kaynak Eserler Dizisi: 10, Ankara.
- ÇAĞATAY, Saadet, (1971); "Türkçe'de tranî Kelimelere Dair", **İran Şehin-şahlığının 2500.Kuruluş Yıldönümüne Armağan**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayını, istanbul, ss. 105-15.
- DAWLATSHAH, (1901); **The Tadhkiratu'sh-Shu'ara** By Edward G. Browne, Leiden.
- DEHHUDÂ, Aü Ekber, (1373); **Lûgatnâme**, 14 Cild, Muessese-i tntişârât-i Çâp-i Dânişgâh-i Tehrân, Çâp-i Evvel, Tehrân.
- DOEFER, (1965-1967); **Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen**.
- ENVERÎ, (1272); **Dîvân-i Enverî**, (be-Mmâm: M. Takî Muderris-i Rezevî), Dû Cild, Şirket-i tntişârât-i tlmîyye, Çâp-i Çihârum, Tehrân.
- FERRUHÎ, (1335); **Dîvân-i Hakîm Ferruhi-yi Sîstânî**, (be-Kûşîş: Muhammed Debîr Si-yâkî), Tehrân.
- FURUZANFER, Bedüzzaman, (1369); **Suhan u Suhanverân**, Intişârât-i Hvârezmî, Çâp-i Çihârom, Tehrân.
- GENCEL! NİZAMÎ, (1944); **Genceli Nizamî Divanı**, (Tercüme Eden: Ali Nihad Tarlan), Ahmet Halit Kitabevi, Şarktan - Garptan Seçme Eserler: 65, istanbul.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, (1988); **Hafız Divanı**, Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları: 393, Şark-ıslâm Klasikleri: 50, istanbul.
- HAFIZ, (1372); **Dîvân-i Hvâce Hâfîz-i Şîrâzî**, (bâ-Ihtimâm: Seyid Ebu'l-kâsim tncû-yi Şî-râzî), tntişârât-i Câvidân, Çâp-i Heşum, Tehrân.
- HAKANI-Yt SSÎRVANÎ, (1373); **Divan-i Hakani-yi Ssirvani**, (be-Kussişş-i Doktor Ziyauddin-i Seccadi), ntissarat-i Zevvar, Tehrân.
- HUMÂÎ, Celâluddîn, (1340); **Târîh-iEdebiyyât-i İnan [ez-Kadîmterîn-i Asr-i Târîhî tâ Asr-i Hâzir]**, Çâp-i Devvum, Kitâbfurûşiyi Furûgî, Tehrân.
- İBN BÎBt [El-Hüseyn b. Muhammed b. Ali el-Ca'feri er-Rugadi], (1996); **El Evamirü'l-ala'ıye fi'l- umuril- ala 'ıye [Selçuk-nâme]**, (Çeviren: Mürsel Öztürk), II Cilt, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1833, 1000 Temel Eser Dizisi: 164, Ankara.
- KANAR, Mehmet, (1994); **Çağdaş İnan Edebiyatının Doğuşu ve Gelişmesi**, iletişim Yayınları: 517, Başvuru Dizisi: 4, istanbul.
- KARAİSMAİLOĞLU, Adnan, (1999); "Klasik Türk Edebiyatının İnan Edebiyatı ile Münasebeti", **Dergâh**, Sayı: 110, Nisan, istanbul, ss. 14-7.

- KARAİSMAİLOGLU, Adnan, (1999a); "Osmanlı Dönemi Türk Şiirinin İran Edebiyatı ile Münasebeti Üzerine Düşünceler", **Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Uluslar Arası Kongresi 7-9 Nisan 1999 Konya**, [Yayınlanmamış Tebliğ].
- KAVAKCI, Yusuf Ziya, (1976); **XI ve XII. Asırlarda Karahanlar Devrinde Mâvara' al-Nahr İslâm Hukukçuları**, Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 430, İslâmî tûmler Fakültesi Yayınları No: 1, Araştırma Serisi No:1, Ankara.
- KEYKAVUS, Unsuru'l-me'âlî Keykâvus bin iskender, (1368); **Kitâb-i Nasîhat-nâme-i Ma'rûf be: KÂBÛS-NÂME**, (Musahhih: Sa'îNefîsî), Tehrân.
- KEYKAVUS - Mercimek Ahmet, (trhs.); **Kâbus-name**, (Hazırlayan ve Sadeleştiren: Atillâ Özkırımlı) 2 Cilt, Tercüman 1001 Temel Eser: 36, [İstanbul].
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, (1989); "Yeni Fariside Türkçe Unsurlar", **Edebiyat Araştırmaları 2**, Ötüken Yayınları, Yayın Numarası: 200, Kültür Serisi: 53, İstanbul, ss. 345-61.
- LAZARD, Gilbert, (1962-1964); **Les Premiers Poetes Persans (Eş'âr-i Perâkende-i Kadîmterîn Şu'ârâ-yi İran)**, C. I-II, Tehrân 1962 (II. cilt metin) - Paris (I. Cilt çeviri ve biyografik bilgiler).
- MANSUROĞLU, Mecdut, (1993); "Efrâsiyâb" mad., **İslâm Ansiklopedisi**, C. IV, İstanbul, s. 192-3.
- MERÇİL, Erdoğan, (1987); **Gazneli Mahmûd**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 749, Türk Büyükleri Dizisi: 30, Ankara.
- MERÇİL, Erdoğan, (1994); "Sâmânî Devleti'nde Türklerin Rolü", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Hatıra Sayısı**, Sayı: 35, İstanbul 1994, ss. 253-66.
- MU'ÎN, Muhammed, (1371); **Ferheng-i Fârisî**, Şeş Cild, Çâp-i Heştum, Çâphâne-i Sîpîhr, Tehrân.
- MU'İZZI, (1362); **Dîvân-i Kâmil-i Emîr Mu'izzî**, (Mukaddime ve Tashih: Nâsir-i Heyyîrî), Neşr-i Merzibân, Tehrân.
- NİZAMÎ, (1986); **Hüsrev ve Şîrîn**, (Çeviren: Sabri Sevsevil), Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları: 487, Bilim ve Kültür Eserler Dizisi: 60, İstanbul.
- NİZAMÎ-Yİ GENCEÎ, (1370); **Külliyyât-i Hamse**, Çâp-i Pencum, Çâphâne-i Sîpîhr, Tehrân.
- NU'MANÎ, Şibli (Şibli-i Nu'mânî), (1368); **Şi'ru'l-acem yâ Târîh-i Şuarâ ve Edebiyyât-i İran**, (Tercume-i Seyyid Muhammed Takî Fahr-i Dâi-yi Geylânî), Peñç Cild, Çâp-i Sevvum Dunyâ-yi Kitâb, Tehrân.
- OLGUN, İbrahim, (1989); "Farsça ve Türkçe Atasözleri ve Deyimler Üzerine", **Türk Dilli Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1972**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: 371, 2. Baskı, Ankara, ss. 153-72.
- RADÛYANÎ, Muhammed b. 'Omar Ar-Râdûyânî, (1949); **Kitâb Tarcumân Al-Balâga**, (Mukaddime, Haşiye ve izahlarla Neşreden: Ahmed Ateş), Üniversitesi Yayınlarından No. 395, İstanbul.
- RASÎM, Mehmet, (1972); "Dünya Türklüğü - I - İran Türkleri", **Ocak Araştırma ve İnceleme Dergisi**, Yıl: 5, Devre: 2, Sayı: 3, Mayıs, Ankara, ss. 51-62 .
- RESULZADE, Mehmet Emin, (1951); **Azerbaycan Şairi Nizamî**, Sekizyüzcü Yıldönümü Münasebetiyle 1141-1941, Millî Eğitim Basımevi, Ankara.
- RESULZADE, Mehmed Emin, (1991); **Azerbaycan Şairi Nizami**, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Baku.
- RÛDEKÎ, (1373); **Dîvân-i Rûdeki-yi Semerkandî**, (be-Kûşîş: Sa'id Nefîsî - Y. Braginski), Tehrân.
- SADÎ, (1985); **Rubailer ve İlk Gazeller**, (Çeviren: M. Nuri Gençosman) Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları: 389, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 46, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.

- SAFA, Zebihullah, (1363); **Târîh-i Edebiyyât der-İrân**, C. 4, tntişârât-i Firdevsî, Çâp-i Sevvum, Tehrân.
- STEINGASS, K, (1975); **Persian - English Dictionary**, Librairie du Liban, Beirut.
- SÛZENÎ, (1338); **Dîvân-i Hakîm Sûzenî-i Semerkandî**, (be-Kûşîş: Nâşiruddîn Şâh Hüseyinî), Tehrân.
- ŞAFAK, Sâdık Rızâ-zâde, (1352); **Târîh-i Edebiyyât-i Iran**, Çâp-i Devvum, in ti şârât-i Dânişgâh-i Pehlevî, Şumâre:39.
- ŞEHNAME, (1363); **Şâhnâme-i Firdevsî**, Heft Cild, Çâp-i Sevvum, Tehrân.
- SÛKUN, Ziya, (1984); **Farsça - Türkçe Lügat, Gencinei Güftar Ferhengi Ziya**, Millî Eğitim BakanlığYayınları, 3 Cilt, istanbul.
- UNSURÎ, (1341); **Dîvân-i Ebu'l-kâsim Hasan bin Ahmed-i Unsurî**, (bâ-thtimâm: Doktor Yahya Karîb), Çâp-i Devvum, Tehrân.
- YAZICI, Tahsin, (1994); "Efrâsiyâb" mad., **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 10, tstanbul,s 478-9.
- YÛSUFÎ, Gulâmhuseyn, (1373); **Ferruhi-yi Sîstânî**, tntişârât-i ilmî, Çâp-i Çihârûm, Tehrân.

TURKISH WORDS IN PERSIAN
AND THE ELEMENTS
RELATED TO THE CONCEPT OF
'TURK" IN PERSIAN LITERATURE

Dr. Ahmet KARTAL

Research Assistant, Kırıkkale University

ABSTRACT

The relations between Turks and Iranians go a long way to earlier times. They had lived sometimes as neighbors, sometimes on the same lands throughout the history. In this unity, Iranian lands and people had been under the domination of either Turkish states or dynasties of Turkish origin, the fact cannot be neglected by Iranian history. As a result, there had been an interaction between two languages and some Turkish words had been borrowed by Persian language. In addition, in the early and following period's Persian poetry, Turkish words had been used. Türk, several Turkish Khans, tribes, cities and in general naming Turan and Turkestan around the heroism and beauty had been mentioned. It is explained that the addresses, features and phrases which were used while appraising the Gaznevi and Seljuk sultans, their successors and the statesmen were all full of Turks, their heroism, religious excitement, respect to Caliph and Sunni branch. It is highlighted through some witness verses, that Iranian history and mythological heroes and statesmen weren't appreciated as much as Turkish sultans.

Key Words:

Turkish, Persian Language, Turk, Culture,
Poem, Poet, Influence, Turkestan

ТЮРКСКИЕ СЛОВА В ПЕРСИДСКОМ ЯЗЫКЕ И ЭЛЕМЕНТЫ, СВЯЗАННЫЕ С ПОНЯТИЕМ «ТЮРК» В ПЕРСИДСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Др. Ахмет Картал

Университет Кырыккале, Исследователь

РЕЗЮМЕ

Взаимоотношения тюрков и персов уходят далеко вглубь истории. Тюрки и иранцы в течении истории долгое время жили как соседи или населяли одну и ту же землю, в этом взаимоотношении значительная часть иранских земель и иранских народов находились под прямым правлением тюркских государств или под правлением тюркских династий, чего не может отрицать иранская история. В результате этого происходили взаимовлияния и взаимодействия между двумя языками. В результате этого взаимовлияния в персидский язык начали проникать тюркские слова. В особенности, в первоначальных и последующих периодах в персидских стихах и поэмах используются тюркские слова. При описании качеств героизма, красоты часто используются: слово тюрк, различные тюркские ханы, династии, тюркские города, и в общем, Туран и Туркестан. При восхвалении султанов Газневидов и Сельджуков, их последователей и государственных мужей выражения, обращения и описания полны тюрками, их подвигами, религиозным воодушевлением, уважением к Халифу и соблюдением суннизма. Героям иранской истории и мифологии не придавалось такого значения как тюркским султанам и их государственным деятелям. В этой научной работе все эти особенности раскрыты доказательством некоторых свидетельствующих стихов и двустиший.

Ключевые слова:

Тюркские языки, персидский язык, иранская литература,
поэма, поэт, влияние, Туркестан